
Az egységes tudomány filozófiája a korai tudománytörténetben, Condillac kritikai empirizmusa

Condillac's Criticist Empiricism as Organon of the Investigation of the Nature

Prof.dr. Kiss Endre DSc

ORZSE, ELTE

andkiss@hu.inter.net

Initially submitted September 12, 2018; accepted for publication October 18, 2018

Abstract

Condillac is fundamental in the history of the modern philosophy. The approach of the *criticist empiricism* also provides a particular position in the historical process. On the one hand, it is the *ground* and the really legitimization of comprehensive systematization concepts, it is however, on the other hand, also a *new beginning* in the case of the failure of earlier systematizations. Each of his historical articulations thus reproduces this fundamental position in the philosophy.

As far as *the historical fate* of Condillac's criticist empiricism is concerned, so quite different conditions are playing in him a role.

The *first* explanation consists in the *trivialization* of the criticist empiricism. The criticist empiricism is precisely regarded as a philosophy, which contents quickly becomes the common *property* of the research methodology of the sciences, but also of the everyday thinking. Their philosophical dimensions are also no longer perceived, it seems, that they are already belonging to the everyday thinking. One of the most powerful reasons of this process precisely consists in the frenzied speed of the natural sciences, through which the task of the really working naturalist quickly becomes a craft, making of this researcher a more similar creative craftsman of the Middle Ages than a philosopher of the nature.

A *second* explanation of this historical fate consists in the fact that the same critical empiricism could no longer be objected later by orthodox religious conceptions, but already by the same concept of the Bolshevik Marxism (*Lenin's Empiriocriticism*).

A *third* component of the historical fate of criticist empiricism ahead of us is that this orientation was never inclined to become the basis for further systematizations, although it does not want to be prevented or to prevent it by its logic. Each systematization contains namely the danger, that the progressing deployment of a system, at one point, will turn against its own criticist foundations.

These three moments explain why Condillac's criticist empiricism - purged of its today already historical residuals - must appear so intact and valid to us.

Kulcsszavak: Condillac, Kant, Nietzsche, Mach, kriticizmus, kritikai empirizmus, szenzualizmus, Lenin, empiriokriticizmus, Lamarck, nyelv, Lavoisier, szisztematizáció szenzualizmus, tudomány, differenciálódás,

Key words: Condillac, Kant, Nietzsche, Mach, criticist empiricism, Lenin, Empiriocriticism, Lamarck, language, Lavoisier, sensualism, systematization, philosophical methodology, science, differentiation

---

Condillac ideáltipikus és megkerülhetetlen szerző az újkori európai filozófia történetében. Életművének elismerése elismertsége – igen kivételes módon – szinte egyenes vonalúan változatlan

---

a 18. századtól a 20. századig, *Kant*tól *Mach*-ig és *Nietzsche*ig. Konceptiója meghatározó pontokon került bele *Lenin* politikai indíttatású filozófiai fellépésének, a *Materializmus és az empiriokritizmus* című fordulatjellegű művének, nem is egyszerűen homlokterébe, de fő támadási irányába is.

Különös helyzetben van az elemző, aki *Kant*, *Mach* és *Nietzsche* után pillant vissza *Condillac* kriticismusára egy tudománytörténeti kontextusban. Azt kellene bizonyítania, hogy *Condillac* milyen eredményeket ért el a természet kutatásában. Ez az életmű a maga innovatív karakterével azonban az emberi tudat „tisztá lapjára”-nak rekonstrukciójához fordult vissza. Egyes vélemények szerint jobban is testesítette és valósította meg a „tisztá lap-konceptió”-t, mint maga *Locke*. Ez a kiinduló pont azonban éppen a tudományelmélet (tudományfilozófia) és a valóságos tudományos kutatás közös metszete. *Condillac* ezért nem annyira természettudományos eredményeket, mint inkább a kutatást alapvetően konstituáló módszereket termelt.

A „tisztá lap” tartalmakkal való fel- és kitöltésében nem a tudomány/nem-tudomány oppozíció a meghatározó. Nagyon is jól demonstrálja ezt *Condillac* „szobor”-metaforája, amit jóval többen idéznek fel a teljesség igénye nélkül felsorolva esztétikai, érzékelépszichológiai vagy éppen gyógypedagógiai oldalról, mint ismeretelméletiről.

Gondjainkon enyhít *Richard Wellington Burkhardt*, aki hasonló helyzetben azzal hárítja el *Condillac* és (ahogy ő nevezi) a kor francia tudományos „reform”-ja részletes kapcsolattörténetének felidézését, hogy ezt a tudománytörténészek már éppen elégszer domborították ki.¹ Gondolatmenetében *Burckhardt* a „teljes” *Lamarck*-i diskurzust egészében felelteti meg *Condillac* (és követői) azon alap-fogalmiságának, amelyet azok az emberi szellemi képességek (*mind*) kifejlődésének leírására használtak, mint például a „szükségletek”, „(meg)szokások”, „körülmények”, „képességek” vagy egyáltalán a „szervezet.”

Szeretnénk hangsúlyozni, hogy ebben a Bevezetőben nem a valóságos hatástörténet nagyságrendjét s nem is a különleges tudománytörténeti pillanatot szeretnénk elsősorban hangsúlyozni, mint inkább azt a különleges és kivételes „szerkezeti” viszonyt, amely a metaforikus „tisztá lap” tartalmakkal való telítődésekor keletkezik. Ez mindenképpen a tudományos kutatás számára épít utat, de maga nem különös tudomány, hanem valamiféle olyan virtuálisan egységes tudomány, amelynek egy későbbi, valamennyire ezzel megfeleltethető változatában például a *Bécsi Kör* gondolkodói gondolkodtak. Ez után az útelágazás után a tudományok hamar a hihetetlenül gyors differenciálódás útjára lépnek, s a „virtuálisan egységes” tudomány és *Condillac* tudományfilozófiájának harmóniája múlttá lesz.

Condillac szorosabb tudománytörténeti jelentősége éppen ezzel a virtuális egységes tudománnyal való közeli érintkezésben áll.

---

¹ Ld. *The Spirit of System: Lamarck and Evolutionary Biology* : „Now with Lamarck in 1995”. Harvard University Press, 1995.

Következő bevezető példánk *Lavoisier*.²

Bensaude-Vincent, nagyon hasonlóan az imént idézett Burckhardt-hoz, Condillac új helyének kijelölését azok között az új Lavoisier-vel foglalkozó tanulmányok között találja meg, amelyek új, egységes víziót akartak adni a szétforgácsolt kutatásokon alapuló képnél a kémia forradalmáról. Amikor Lavoisier 1787-ben a nyelvet tekinti az „igazi analitikus módszer”-nek, Condillac-ra hivatkozik, ebből nő ki a „Kémiai nomenklátúra módszere”, mint cím és feladat is (a nyelv kérdésére hamarosan mi is visszatérünk). Lavoisier eredményeiben szerepet játszott Condillac matematikai segítsége is. Az, hogy Condillac, aki maga nem volt matematikus, miként tudott segítséget adni Lavoisier-nek az algebra analízisének kémiai alkalmazásában, csak úgy érthető meg, ha (s erre is igen röviden még visszatérünk) felidézzük: Condillac szenzualizmusa, a tiszta lap megtöltése tartalmakkal, a tudományok differenciálódásának egy igen korai (kis túlzással Null-pontján még a matematikai analízissel is érintkezhetett. Ha tetszik, sajátlagos filozófiai eredmények voltak tehát azok, amelyek legitim módon megjelenhettek az algebrával összevetésben.

Condillac kivételes helyzete ugyancsak megjelenik a *nyelvtudomány*, a *nyelvfilozófia* ekkoriban tőle függetlenül is kiemelkedően különleges vitáiban. Széles körben ismert *Herder*rel folytatott vitája a nyelv keletkezéséről, majdnem kutatói konszenzus áll fenn abban a kérdésben, hogy nemcsak Herder ezen a területen elért tekintélye, de a Condillac-kal folytatott vita szándékos vagy akaratlan értetlensége is erősen negatív következményekkel járt Condillac későbbi hírnevére nézve. Számunkra most azonban nem a nyelv *keletkezésének* önmagában fundamentális problémája az izgalmas, de a Condillac-féle „tiszta lap”, még pedig a tudományok differenciálódásának egy szélsőségesen korai korszakában, amikor is a nyelv és a megismerés szinte azonos elemi lépéseket tehetek meg.

Az alapgondolat érthetővé teheti, miért vetődhetett fel egyáltalán, hogy a „tiszta lap” filozófiai lehetőségeit Condillac jobban aknázza ki, mint maga Locke. Ez az alapkérdés, leegyszerűsített formában, így hangzik: miképp őrizhető meg az eredeti szenzualizmus és ezzel egyidejűleg miképp magyarázható meg, hogy létezik fogalmi megismerés (Kant híres kérdése, a „hogyan lehetséges?”, nagyon is ennek a kornak a gyermeke)? A válasz a szenzualizmus ideáltipikus érvényesítését elemeit a nyelv formáival hozzuk kapcsolatba – így lehetséges.³

Condillac mesteri módon alapozza meg kriticizmus és szenzualizmus, kriticizmus és empirizmus, azaz a kritikai empirizmus filozófiai paradigmáját. Tudatosan kerüli ki az összes olyan szisztematizálási lehetőséget, amelyek a szisztematizálás önmagukban legitim követelményeinek megvalósítása során visszaható erővel torzíthatnák el a szenzualizmus, illetve a kritikai empirizmus eredeti tartalmait, adott esetben úgy, hogy egy immár valamilyen mértékben

---

² Condillac és Lamarck kapcsolatának egy francia kutatónő számos tanulmányon kívül egy egész könyvet is szentelt (Bernadette Bensaude-Vincent, *Essais d'histoire et de philosophie de la chimie*. 2012. books.openedition.org/pupo/1281 és uő., *Lavoisier lecteur de Condillac*. in: *Dix-Huitième Siècle*, N°42 (2010) 49-65.

³ A tekintélyes mennyiségű, egymással sokban vitatkozó szakirodalomból a következő munkát (és a benne foglalt bibliográfiát) emelnénk ki:

Joachim Gessinger, *Auge & Ohr: Studien zur Erforschung der Sprache am Menschen 1700-1850*. Walter de Gruyter, 1994.

---

szisztematizált kritikai empirizmus társadalmi elfogadottságának érdekében visszavesznek a kiindulópont kritikai pozitív magjának mindenkor forradalmi tartalmából.

A kritikai empirizmus különleges helyet foglal el a filozófia történetében. *Minden történelmi megvalósulása mindenkor aktuális elméleti alaphelyzet. A kritikai empirizmus minden elméleti változata történetileg releváns koncepciókban testesül meg.*

A kritikai empirizmusnak számos megvalósulási változata van, amelyek annak ellenére is igen erősen emlékeztetnek egymásra, hogy mennyire eltérő történelmi korszakokban születtek. A kritikai empirista koncepcióknak ebben a történelemalkotó sorában illeti meg különleges, szinte alkotó, alapító hely Condillac filozófiáját. A végleges minősítés azért nehéz, mert ebben a korban ez az irányzat filozófiai *mainstream*, és nagyon sokan dolgoznak ezeken a problémákon. Érdekes differencia, hogy az irányzat néhány későbbi korszakban is *fő áram* volt *egy ideig* – mígnem nagy képviselői lassan egyedül maradtak.

A kritikai empirista koncepciók különleges helyzetét a filozófia történetében az adja, hogy ebben a filozófiában mintegy testet ölt a filozófiai fejlődés általában vett és még nem differenciált legfontosabb fejlődési iránya és tendenciája is. S ez a filozófia igazolásának, bizonyításának, azaz *a filozófiai nyelv szemantikája legitimálásának végső tendenciája*. A kritikai empirizmus ezért – az egyik alapvető megközelítésből szemlélve – a filozófia végső eredménye.

Az egymástól időben évszázados távolságra eső koncepciók feltűnő lényegi hasonlatossága az irányzat e különleges szerepével és jelentőségével függ össze. A megismerés logikája bizonyos fejlődés után megtalálja a maga optimumát, mely optimum azután viszonylagosan állandó marad nemcsak az egymást követő történelmi korszakokban, de még a megismerés minőségi fejlődésének, sőt, ugrásainak egymást követő időszakában is. Ez az oka annak, hogy az évszázadok változásában még a megfogalmazások is lényegileg igen hasonlóak egymáshoz, holott közben a megismerés nagy léptekkel halad előre.

A kritikai empirizmus érdemi, azaz nem felszínes történelmi sorsát illetően több egymástól független teoretikus magyarázat is felállítható. Ezek a magyarázatok a valóságos történelemben sokban kiegészíthetők, sőt, át is fedhetik egymást.

Az *első* magyarázat a XVIII. századi kritikai empirizmus (amelynek csúcsai közé Condillac-ot is soroljuk) *trivializálódása*. Ez azt jelenti, hogy az irányzat áttekinthető lesz, a gyakorlatban könnyen felhasználható igazságtartalma sebesen trivializálódik, felismeréseinek különösebben már nem gondolkodnak, filozófiai igazságtartalmát problémák nélkül felismerik, vagy cselekvésirányító szabály, amolyan „maxima” lesz az eredményesen működő természettudományokban, netán az ugyancsak fontos, kialakuló pszichológiában.

E trivializálódási folyamatot nagy mértékben felgyorsít(hat)ja a természettudományok gyors fejlődése, miközben nagy szerepet játszott ebben az is, hogy történelmi léptékkal mérve a filozófiatörténet sem méltatta a kritikai empirizmus kivételes jelentőségét, maga a filozófiatörténet-írás nem érte el a szükséges megértési szintet, azt sem érzékelté, milyen mélységbe épített *Kant* is arra a kritikai empirizmusra, amit Condillac nevéhez köthetünk.

Kant tehát annak ellenére nem vált a condillac-i filozófia hatását széles körben ható felerősítő médiummá, hogy a maga sajátos kriticismusán belül még fejlődéstörténelmi szempontból is ő volt ennek az irányzatnak a legnagyobb hírű összefoglalója és elődeire tudatosan is épített, a

---

gyakorlatban is megvalósította mindazt, amit *Hegel* a történeti és a logikai sajátos kapcsolatáról írt.⁴

Olyannyira fontos ez a történelmi kapcsolat, hogy még a kritikai empirizmus filozófiájának 100 évvel későbbi újabb, igen intenzív, de igen rövid életű felvirágzása is (a tizenkilencedik század harmadik harmadában), *mint filozófiai virágzás*, megmaradt az igen szűknek nevezhető filozófiai berkeken belül.

Már nem tisztán filozófiai szempont, hogy a kritikai empirizmus *alapkörpusza*, fogalmazódjék meg az bármely évszázadban is, mindenkor és közvetlenül *evilági* filozófia. Ezt ugyan nem tekinthetjük szisztematikus elemnek, azt azonban mégsem mondhatjuk, hogy ne játszott volna semmilyen szerepet az irányzat történetében.

Különösen is érdekes történelmi helyzet, hogy ugyanezzel a kritikai empirizmussal szemben a későbbiekben már nemcsak egy metafizikainak nevezhető ideológia, de egy, már ideológiává változó marxizmus nevében is kifogást lehetett emelni (sőt, az e támadást megfogalmazódó fellépés akarva-nem akarva még hatalmas világtörténeti szerepet játszhatott). Ez *Lenin* támadása volt az orosz forradalmárok empirio-kriticizmusa ellen. E támadásnak a maga időtlenül szisztematikus vonatkozásain túl minden kétséget kizáróan közvetlen világtörténelmi jelentősége is lett, amely nagyrészt tevőlegesen meg is határozta a XX. század filozófiájának sorsát. Az a tény, hogy a kritikai empirizmusnak sikerült maga ellen egységfrontba tömörítenie az egymással élet-halál harcot vívó ideológiákat, önmagában sokat mond ennek az irányzatnak a filozófia történetében elfoglalt kiemelkedő helyéről.

A kritikai empirizmus recepciójának, történelmi sorsának *harmadik* legfontosabb összetevője sajátosan függ össze e filozófia belső sajátosságaival. Ez a különleges helyzet azt jelenti, hogy ennek az irányzatnak mindig csak ártott, ha, akár a legjobb akarattal is, megpróbálták kriticista kiindulópontját a lehetséges irányok valamelyikének eszköztárával szisztematizálni, azaz a kriticista alapokat közel hozni más létező pozitív, szisztematikus filozófiákhoz (ontológiák, metafizikák), de úgy, hogy az ily módon létrehozandó új és szisztematikus kiépített filozófia immár a kritikai empirizmus kiindulópontjával rendelkezzen.

Ez a szempont azt jelenti, hogy a jóakarató szisztematizálás nem egy esetben vezetett olyan kísérlethez, melyek vagy önmagukban váltak problematikusává, vagy e kiterjesztés során szembe kerültek magának a kritikai empirizmusnak az alapjaival. Mindebből azt következik, hogy létezik olyan potencia a kritikai empirizmusban, ami *kritikusan nehezíti meg önmaga elveinek kiterjesztését*, a kiterjesztés, szisztematizálás sajátos mutáción mehet keresztül, amelynek során az elmélet elveszítheti eredeti alapjait. Nagyon érdekes, hogy Condillac-ot még egy tőle a nem sokkal későbbi Kantot számon kérő filozófus is amiatt dicséri, mert filozófiájának „következményei”-t tekintve „nagyon szerény” volt, és csak a megismerés képességének vizsgálatára korlátozódott.⁵

---

⁴ Ez annyiban egyetemes is, hogy ez Kant egész recepciójának több mint 200 éves történetében állandóan visszatérő alapprobléma. Ismét más kérdés, hogy természetesen mi sem gondoljuk azt, hogy a filozófia fejlődéstörténete kizárólag immanens motívumok egymásra hatásából tevődik össze. – A teljesség kedvéért hozzátesszük, hogy a Condillac-ot mediatizáló és felerősítő kanti hatás elmaradásának kimondásakor egyáltalán nem azt akarjuk sugallni, hogy Kant kritikai empirizmusa teljes mértékben visszavezethető lehetne Condillac-ra vagy éppen kimerülne abban.

⁵ Johann Gottlieb Buhle, *Geschichte der neueren Philosophie seit der Epoche der Wiederherstellung der Wissenschaften*: 6,2. kötet. Rosenbusch, 1804. 73.

Ha a filozófiát egyelőre, minden közelebbi meghatározás nélkül a maga széles értelemben vett mimetikus alapfunkciójának fogjuk fel, világossá válhat a kritikai empirizmus lényegi vonása.

A valóság széles értelemben vett mimetikus és holisztikus leképeződésének korai formája a vallás volt, amelyben az emberi tudat számára megjelenő a világegyetem megtalálta leképeződésének formáját. Nagy ugrást téve előre időben, a valóság egységes leképeződésének egy későbbi nagy állomását a nagy filozófiai rendszerek jelentették.

S ha a valóság leképeződésének vonalán haladunk előre, megtaláljuk egy hosszú történeti folyamat egy pontján a kritikai empirizmus kitüntetett vonását: az ebben a gondolkodásmódban benne foglalt tökéletes legitimációt.

Ez a mozzanat szükségszerűen kapcsolatba kerül azokkal a meghatározó elemekkel, amelyeket az eddigiekben felsoroltunk: egyrészt a szükségszerű vagy legalábbis annak látszó trivializálódással, másrészt azzal az adottsággal, mely minden ideológiaszerű koncepció ellenségévé teszi, s harmadrészt azzal a kitüntetett vonásával, hogy a maga filozófiai korpuszában testesíti meg és teljesíti ki az egész filozófiai fejlődés leglényegesebb gravitációs végpontját, a filozófiai nyelv szemantikájának legitimálási tendenciáját.

***

A kritikai empirizmus, mint több oldalról hangsúlyoztuk, *különleges helyet foglal el a filozófia történetében*. Minden történelmi megvalósulása egyben elméleti alaphelyzetet is jelent, miközben ez az összefüggés megfordítva is igaz, minden elméleti változata konkrét történeti koncepciókban testesül meg.

Az egymástól távol eső koncepciók feltűnő hasonlatossága a megismerés sajátos logikájával függ össze. A megismerésnek ez a logikája bizonyos fejlődés után megtalálja a maga optimumát, ez az optimum meglepő módon viszonylagosan állandó marad nemcsak az egymást követő történeti korszakokban, de még a megismerés fejlődésének egymást követő időszakában is. Ez az oka annak, hogy még a megfogalmazások is állandóak az évszázadok változásában, holott közben a megismerés nagy léptekkel halad előre.

***

A szenzualizmus filozófiai tartalma, filozófiaként való elfogadottsága két különböző metszetben vizsgálható és a metszeteknek ez a különbsége gyakran erőteljesen félre is vezette a filozófiai rendszerezést, annál is inkább, mert ez a rendszerezés is maga is szívesen hunyta be a szemét a két lehetőség közötti differencia láttán.

Soha sem volt ugyanis kétséges, hogy a szenzualizmus tételei a mindenkori adott, történeti koordináták között igazak. Minden tiszteletünk azoké, akik az evidenciáknak ezzel a kiépített rendszerével szemben fel próbáltak lépni, de a szenzualizmus alapigazságainak megdöntése az általunk ismert történelmi korszakokban kívül esett a lehetőségek határán.

Pontosan ez vezet a második értelmezéshez. A szenzualizmus alapigazságai ugyanis erőteljesen feladják a leckét a filozófiai szisztematizáció számára, miközben az itt felnyíló alternatívák és választatok egyúttal a filozófia társadalmi arculatának is a legfontosabb választútjaivá is válnak.

A szenzualizmus alapigazságai szétverik az addigi rendszerezéseket. Ez azt jelenti, hogy az előttük kialakult rendszerezések csak torzító módon képesek rendszerezni a szenzualizmust.

A szenzualizmus egy lehetséges rendszerezése tehát már maguk között a rendszerezések között is különbséget tesz. A kritikai empirizmus nem kiteljesített filozófia, de egy új típusú rendszerezésben azzá válhat.

A szenzualizmus, kritikai empirizmus minden régi típusú szisztematizációval szemben dekonstrukció, amíg egy új típusú szisztematizációban potenciálisan konstrukció.

Régi típus és új típus, dekonstrukció és konstrukció nagy horderejű s egyben egymást kizáró ellentétek.

A régi típusú és új típusú szisztematizáció ellentéte egyenesen vezet ahhoz, hogy a már több oldalról kiépülő egymást kizáró ellentétek közé fel kelljen venni azt az önmagában filozófiai szempontból csupán következmény jellegű mozzanatot is, hogy a szenzualizmusból, kritikai empirizmusból, ha egyenes szálon akarunk tovább haladni, a hagyományos metafizika elutasítása következik.

Az, hogy a szenzualizmusra ilyen hatalmas, egymást kizáró ellentétek épülnek rá, már önmagában is végső kihívás az európai filozófia számára. Ebben a dilemmában végső erővel kerül szembe egymással a filozófiai *posszibilitás* és a *plauzibilitás* kettőssége, mely szembenállás igen nagy hasonlósággal ismétlődik meg Nietzschénél a XIX. században, majd a Bécsi Kör esetében a XX. század közepén.

A kritikai empirizmus a filozófiai plauzibilitás világbajnoka és a filozófiai posszibilitás páriája.

Ebben a dilemmában eredetileg csak külsődleges szerep juthatna a filozófiai szisztematizálásnak, hiszen az egyes filozófiai területek, filozófiai tudományok rendezése mindenképpen másodlagos szempont a plauzibilitás és a posszibilitás végigvitt szempontjai mögött.

A filozófiai rendszerezésnek a fenti értelemben egyszerre legitim és illegitim szükségletei azok, amelyek segítségével a filozófia vissza tud térni a társadalom hagyományos gondolkodási pályáihoz, amivel egyúttal transzformálja és a régi keretek közé építi be a szenzualizmus, a kritika empirizmus következetes és alapvető orientációit.

Kétféle csonka komplexum-rendszer áll egymással szembe.

Amikor a komplexum kifejezést használjuk, természetesen tudatában vagyunk annak, hogy közös vonásaik alapján mind a két nagy csoportba egymástól igen eltérő iskolákat kell besorolnunk.

Az egyik csoportba tartozik a szisztematizáció, azaz most már a *régi típusú szisztematizáció*, amelyik a régi típusú szisztematizáció szükségleténél fogva a filozófiai politika elvárásoknak megfelelően nem, vagy csak részlegesen hajtja végre a szenzualizmusból, azaz a kritikai empirizmusból következő következtetéseket.

Ezzel az oldallal azonban, amely feloldhatatlanul viseli magában posszibilitás és plauzibilitás fel nem oldott ellentétét, nem szimmetrikus képlet áll a másik oldalon. A másik oldalon ugyanis éppen hogy nem a régi típusú szisztematizáció ellenkező előjelű változata áll, de az új típusú szisztematizálás, mely kezdetben még a rendelkezésre álló lehetőségeket ki nem használva jött létre, s voltaképpen az irányzat legjelentősebb alakjai számára (például Mach) maga az (akár az új, akár a régi típusú) szisztematizáció, a kritikai empirizmus filozófiai, filozófusoknak való megfogalmazása nem is tartozhatott a valóban fontos feladatok közé.

Az a különös helyzet is előállt, hogy a kritikai empirizmus, mint a filozófia befejeződése sokrétűen és mélyen termékenyíti meg a tudományokat (elsőként és főként a természettudományokat), miközben, mint a filozófia utolsó eredményét maga a filozófia nem fejleszti tovább a kritikai empirizmus eredményeit, és csak kivételesen tesz kísérletet arra is, hogy egy-egy új típusú szisztematizációs koncepciót kiépítsen a filozófiai alapok számára.

***

A szenzualizmus, a kritikai empirizmus tehát meghatározta, bizonyos tengelyeken ketté is vágta a filozófia további fejlődését. Az egyik oldalon létrehozta a hagyományos szisztematizációnak megfelelő rendszereket, miközben a másik oldalon nem vagy alig haladtak előre az új típusú szisztematizálás útján.

Ebben az aszimmetrikus viszonyban nemcsak az a lényeges, hogy a végső soron illegitim régi típusú szisztematizáció rendszerei töltötték ki a teret, de az is, hogy *a szenzualizmus - nagyon is elmarasztható módon –nem teremtette meg a maga saját új típusú szisztematizációját.*

Annak tudatában vagyunk, hogy ez az új típusú szisztematizáció a valóságos térben legalábbis kezdetben a lehető legnagyobb ellenállásokba ütközött volna. Ez a nyilvánvaló helyzet azonban visszamenőleg nem adhat magyarázatot a saját, új típusú filozófiai szisztematizációk feltűnő elmaradásaira.

Mach-ot és a *Bécsi Kört* határozottan elmarasztaljuk ebben - az új típusú szisztematizálás történetileg legnagyobb alakját a rendre szisztema-ellenesként értelmezett Nietzscheben pillantjuk meg, amíg Condillac-ban azt a gondolkodót látjuk, aki ha maga nem is tett jelentősebb lépéseket erre az új típusú szisztematizációra nézve, de nagyságrendekkel kiemelkedik amiatt a törekvése miatt, hogy milyen tudatossággal kerüli el azokat a lehetőségeket, amelyekben, mint lehetséges támadáspontokon keresztül, a régi típusú szisztematizáció, vagy esetleg egy más, de nem új típusú szisztematizáció be tudott volna hatolni a kritikai empirizmus alaprétegeiben.

A régi típusú szisztematizáció elkerülése, kialakulásának lehetetlenné tévése önmagában véve akkor is teljesítmény, ha valaki még nem indult el az új típusú szisztematizáció útján.

***

Condillac egyik legnagyobb filozófiai erénye abban áll, hogy a szenzualizmus, kritikai empirizmus *igazi filozófiai-szisztematizációs problémája nem a redukció, hanem a konstrukció fogalma körül forog.* Ez a virtuóznak tekinthető döntés *mélyebb* logikára megy vissza. Ha elvégezzünk számos filozófiatörténeti és azzal kapcsolatos tudásszociológiai vizsgálatot, világossá kell válnia annak, hogy *a szenzualizmus redukcióként való értelmezése* mindig is külsődleges megközelítés volt. Azokból az újkori filozófiai szintézisekből nőtt ki, amelyekben - szándékosan, de akár arra vonatkozó szándék nélkül - azoknak a nagy összegezéseknek a sajátosságai fogalmazódtak meg, amelyekben az *empirikus*, a *racionalista*, a *spekulatív és teológiai* elemek elválaszthatatlanul kapcsolódtak össze.

A kritikai empirizmus kizárólag ezekkel az újkori rendszerekkel összevetve tűnhetett fel redukciónak (aminek legalapvetőbb szemléleti alapja az, hogy a kritikai empirizmus, szenzualizmus jóval kevésbé képes közvetlenül megjeleníteni a filozófiai tudományok megszokott teljességét, mint korának nagy újkori összegezései, amelyekről éppen az imént szögeztük le, hogy

bennük az *empirikus*, a *racionalista*, a *spekulatív* és *teológiai* elemek elválaszthatatlanul kapcsolódnak össze).

A redukció érzete vagy benyomása tehát a *filozófiai tudományok teljességének megjelenítési képességéből* származik, nem pedig valódi tartalmi összefüggésekből.

Condillac egyszerűen (és nagyvonalúan) figyelmen kívül hagyta ezeket a szinte automatikusan kialakuló elvárásokat, amivel ugyancsak nagyvonalúan kerülte el a szisztematizáció szükségszerűen bekövetkező illegitim és másodlagos hibáit. Az összes többi megfontolás, amelyek szerint a kritikai empirizmus vagy szenzualizmus valamiféle „hagyományos” szisztematikus kiegészítésre szorulna, elhanyagolható.

Nem azt jelenti ez, hogy a kritikai empirikus belső magva minden további nélkül képes lenne kiállítani a filozófiai tudományok teljes rendszerét. De ez nem is lehet feladata, s ebből a helyzetből nő ki az illegitim „rég” és a meg-nem-valósított „új” szisztematizáció kettőssége is.

A kritikai empirizmus ugyanis nem lehet redukció, mert a kritikai empirizmus nem redukciója semminek, legfeljebb bizonyos történelmi korszakokban, bizonyos típusú rendszerekkel szembe állítva látszhat annak.

A kritikai empirizmusból kiindulhatnak *konstrukciók*, elsősorban annak érdekében, hogy ezen az alapon is fel lehessen állítani a filozófiai tudományok egyre teljesebb rendszerét, de *ennek* a konstrukciónak szükségszerűen különleges szabályai vannak.

Amit tehát redukciónak gondoltak, nem redukció, amit konstrukciónak gondoltak és gondolnak, különös konstrukció.

Mint bevezetőben érintettük, Condillac sokat foglalkozott a *nyelvvel* is, részben közvetlen nyelvfilozófia kérdésekkel, részben pedig a már *Herdert* előkészítő olyan nyelvfilozófiával is mely nemcsak a nyelv *keletkezésével* általában foglalkozott, de még inkább a nyelv keletkezésének sajátosságaiával és jelentőséggel az *emberiség történetében*.

A *jelenkori* filozófia számos összefüggésben fedezi fel újra meg újra a nyelvfilozófia jelentőségét, ami magától értetődően vonja maga után, hogy az ily módon felfedezett nyelv, mintegy felkínálkozik a filozófia funkciójára is, azaz akarva-akaratlanul sokak szemében formálisan vagy akár tartamilag mintha átvénné a kritikai empirizmus funkcióját is.

Condillac-ot dicséri, hogy jelentős saját nyelvfilozófiai birtokában sem követi el ezt a hibát. Pontosán tudja, hogy bármennyire is mindenoldalúan megalapozó szerepet játszik a nyelv, a filozófiában ez a szerep *nem keverhető össze* a kritikai empirizmus szerepével. Condillac megoldása, a megfelelő történelmi rekonstrukció elvégzése után, ebben az összefüggésben is kiválóan mondható. Nála a nyelv nem határozza meg a megismerést, nem helyettesíti azt, a nyelv generálja a tiszta formájú szenzualizmus tartalmait és utat nyit a fogalmi megismerés felé.

Másik előre mutató vonását rendszerezésnek immár nem analógiának, de *problématisztázó előrelépésnek* nevezzük.

Condillac a „lelki jelenségek”-et (mely fogalom a mai ismeretelmélet és tudományfelosztás alapjain aligha használható eredeti értelemben), mint említettük, egy elvre akarja visszavezetni. A tisztázó előrelépés mozzanata abban áll, hogy azt az alaptényt, amire, mint egységes alapzatra, mindent vissza akar vezetni, az *érzetekben* pillantotta meg. Az, amit az imént előre való utalásnak

---

neveztünk, Kantra vonatkozik, az, amit Condillac érzetnek nevez, a kritikai empirizmus alapja, az *érzéki tapasztalat*.

Külön remeklésnek tarthatjuk, hogy Condillac elválasztja az érzetek megismerésekor a *formális* és a *materiális* szempontot. Ebben, Kantot immár igen látványos módon is előlegezve, a formális szempontot úgy definiálja, mint amire a megismerés elemei ráépülnek, azaz az ismeretelmélet (tudománylogikai és) logikai megalapozására használja, amíg a materiális szempont az érzetek valóságos kapcsolódását vizsgálja.

Ezen a ponton most már a koncepció-alkotás szintjéről tudjuk visszaigazolni azt, amit imént a redukció és konstrukció viszonyáról mondtunk.

A formális és materiális szempont megkülönböztetésével Condillac elkerüli bármely lehetséges redukcionizmus helytelen hipotézisét, és találja meg pozitívan annak a konstrukciónak az alapjait, amely viszont *kizárólag* ehhez a kritikai empirizmushoz tartozik.

Ha ugyanis a kritikai empirizmus meg akar felelni a számára nem elsődleges, de a filozófia társadalmi léte szempontjából mégis szükségszerű diszciplináris kiegészülés követelményének, azaz az ő saját alapzatáról is legalábbis fel akarja vázolni a kritikai empirista etika, esztétika vagy más filozófiai tudományok alapvonalait, minderre konstrukciókra van szükség. *Csak hogy ez a konstrukció nem lehet olyan, mint amilyen konstrukciók a kor nagy idealista-realista rendszereinek analógiájára épül fel, de egy egész különleges, a kritikai empirizmus alapkonceptióinak és egyben szellemiségének megfelelő konstrukció lehet csak.*

Condillac filozófiai nagyságát csak részben alapozza meg a szenzualizmus, azaz a kritikai empirizmus paradigmájának történetében betöltött pozitív szerepe. Talán még ennél is jobban határozza meg ezt a jelentőséget Condillac filozófiai következetessége, és ezzel kapcsolatos kivételes kreativitása. Miközben ugyanis ragaszkodik a szenzualizmus alapváltozatához, tudatosan kerüli el az összes olyan szisztematizálási lehetőséget, melyek a szisztematizálás legitim követelményeinek megvalósítása során visszamenőleg eltorzíthatják, helyenként akár másodlagossá is süllyeszthetik a szenzualizmus, illetve a kritikai empirizmus eredeti tartalmait.

IRODALOM

BENSAUDE-VINCENT, Bernadette, Essais d'histoire et de philosophie de la chimie. 2012. books.openedition.org/pupo/1281 és uő., Lavoisier lecteur de Condillac. in: Dix-Huitième Siècle, N°42 (2010) 49-65.

BUHLE, Johann, Geschichte der neueren Philosophie seit der Epoche der Wiederherstellung der Wissenschaften: 6,2. kötet. Rosenbusch, 1804.

BURKHARDT, Richard Wellington, The Spirit of System: Lamarck and Evolutionary Biology : „Now with Lamarck in 1995”. Harvard University Press, 1995.

CIAFARDONE, Raffaele, Die Philosophie der deutschen Aufklärung. Texte und Darstellung. Stuttgart, 1990. (ursprünglich: 1983).

de SADE, Donatien Alphonse Francois Marquis, Ausgewaehlte Werke 2. Herausgegeben von

---

Marion Luckow. Hamburg, 1962. (Fischer),329.

GESSINGER, Joachim, Auge & Ohr: Studien zur Erforschung der Sprache am Menschen 1700-1850. Walter de Gruyter, 1994.

HÖFFDING, Harald, Geschichte der neueren Philosophie. Eine Darstellung der Geschichte der Philosophie von dem Ende der Renaissance bis zu unseren Tagen. Unter Mitwirkung des Verfassers aus dem Daenischen ins Deutsche übersetzt von F. Bendixen. I-II. Leipzig, 1896.

KISS, Endre, David Humes Argumentation in Hamanns philosophischem Diskurs. in: Johann Georg Hamann und England. Hamann und die englischsprachige Aufklärung. Herausgegeben von Bernhard Gajek. Frankfurt am Main, 1999. 367-380.

KISS, Endre, Friedrich Nietzsche evilági filozófiája. Életreform és kriticismus között. Budapest (Gondolat), 2005. ISBN: 9639567841. 1-436.

KISS, Endre, Hegels Anerkennung im Horizont Rousseaus..Hegel-Jahrbuch. Volume 2014, Issue 1, Pages 390–396, ISSN (Online) 2192-5550, ISSN (Print) 0073-1579, DOI: 10.1515/hgjb-2014-0163, November 2014. <https://doi.org/10.1515/hgjb-2014-0163>

KISS, Endre, A fatalista Jakab és az ő ura. Az úr-szolga-probléma Diderot-nál és Hegelnél. in: Schöner Alfréd hetven éves. Essays in Honor of Alfred Schöner. Szerkesztették: Oláh János és Zima András. Budapest, 2018. 257-271. (Hosszú változat)

RATHMANN, János (szerk),Die Rezeption der leibnizschen und kantschen Ideen in Ungarn und Österreich, Budapest, 2000.

VOLTAIRE – Friedrich der Grosse, Briefwechsel. Herausgegeben und übersetzt von Hans Pleschinski. München,O.J. dtv Verlagsgesellschaft, 2010.